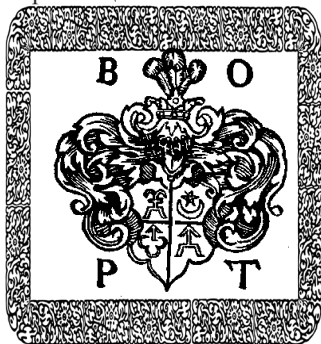

ББК 81.2Укр-9

УДК 811.163.1'36

Перекладено українською мовою під час реалізації студентського проєкту «Notre Gramme d'Ukraine: 400 років «Граматичі» Мелетія Смотрицького».

У виданні перекладено перший розділ «Граматики слов'янської» видатного українського полеміста, мовознавця, випускника Острозької академії Мелетія Смотрицького. До середини XVIII ст. вона була єдиним підручником із граматики в Україні, Московії та Білорусі й мала потужний вплив на мовознавство всіх слов'янських народів.

Через 400 років студенти та студентки відновленої Острозької академії взяли до рук «Граматику» свого Вчителя й вирішили надати їй нового дихання.

Для поціновувачів і поціновувачок українського слова...

Г 76

Граматики слов'янської правильности синтагма / переклад із церковнослов'янської. Острог, 2019. 38 с.

© Автори

ГРАМАТИКИ
слов'янської правильности
синтагма,

старанням багатогрішного монаха
Мелетія Смотрицького в кіновії
братства церковного Віленського,
при храмі Зішестя Пресвятого і
Животворного Духа,
утвердженням мандрівника здобу-
тєй при звичаєне.

Року від утілення Божого Слова
1619.

Правителеві Апостольського
престолу великої Божої Константи-
нопольської Церкви Вселенському
Патріарху пану Отцю Тимофію.
Представникові віленської кіновії
отцю пану Леонтієві Карповичу
архимандриту.

У Єв'ї.

Автор шкільним учителям

Д[идаскаломъ] Г[ловенскимъ] и Т[щательемъ]
З[доровья] З[ычить]

Дидаскалам слов'янським і учням здоров'я зичить.

Досвід використання граматики грецькою і латинською мовою мав значну користь, яку слов'янській мові теж варто пізнати, і згодом указати на подібний досвід, що буде залежати від Вашої пильності, ревний учителю.

Відаєте-бо ті, хто вчив мистецтво грецької чи латинської граматики, що вона тяжіє як до поняття чистоти мови, так і правильної, і створеної згідно з природою діалектів і мовлення, і написання, і розуміння букв.

Усіляка користь, яку граматики вищеназваних мов зазвичай приносили, безсумнівно, і слов'янська граMATика у своїй слов'янській мові принести може: навчити в словах розрізняти граматичні частини слова (мови); навчити відмінювати імена й дієвідмінювати дієслова згідно з властивістю закінчень (що нам дуже потрібно) власне слов'янської мови; навчити порядку й побудови речень, їх послідовності для легшого формування думки під час створення текстів. Укаже на неправильно вжите речення; укаже на надмірність й укаже на недостачу. Навчить розмовляти і читати слов'янською, і писати окремо,

і прочитане легко розуміти, де завдяки їй належним старанням вашим прочитані будуть звичним шкільним способом слов'янські лекції і руською мовою перекладені, як-то з притч Соломонових або з премудростей його чи Сирахових, або інше, що чистою мовою слов'янською з грецької перекладене. При тому “Лексис” буде трактовано, аргументи надано, діалект у звичайній шкільній розмові слов'янській між учнями заборонено. Відразу за таким вашим пильним старанням, у надії на поміч Божу, обіцяю піднесення слов'янської мови в народів нашому, розуміння її, уживання й користь, яка занедбана, а для церкви нашої природною будучи, бо потроху народ наш набожним став.

Від однієї тільки цієї мови, якою він говорив, буде залежати, щоб наглядові, опіці та промислові вашому довірені діти й немовлята даремно не тратили своїх років і часу, чого назад повернути не можна, і за це в день Страшного суду Христового ви будете відповідати.

Діткам, які починають навчатися, нехай до вивчення буде подано буквар, або як зазвичай казали раніше – алфавітар, із тієї ж граматики взятий, щоб разом із мовою з дитячих літ звикали до граматичного відмінювання.

За Часословом і Псалтирем (яких не можна забувати) вивчайте граматику з тлумаченням, тобто з прикладами уживання буде вона корисна. Коли

хтось сам граматичного мистецтва не вчив, той і дітям, і немовлятам, які вже вміють читати по-слов'янськи, до вивчення давати його повинен для швидкого й легкого запам'ятовування; у разі зарахування їх до школи граматика зрозуміла для них буде й мистецтво її вживання матиме користь. Як уже йшлося, у цій граматиці для вас, учителі, зібрано імена й дієслова, які ви можете подати учням, що, певний, завдяки старанням вашим збереже сам час; чи дасть нам Господь Бог здоров'я, і чи допоможе добродушний Бог швидко здолати труднощі. Будьте здорові, любі, і про працелюбів моліться.

ЩО ТАКЕ ГРАМАТИКА?

Це відоме мистецтво, що вчить правильно
но і говорити, і писати.

Скільки є частин граматики?

Чотири: { ортографія,
етимологія,
синтаксис,
просодія.

Чому вчать чотири частини?

Ортографія вчить правильно писати і
звук у слові правильно наголошувати.

Етимологія вчить розподіляти слова на
частини мови.

Синтаксис учить складні речення твори-
ти.

Просодія вчить метром чи мірою кіль-
кості вірші складати.

ПРО ОРТОГРАФІЮ

Що таке ортографія?

Це перша частина граматики, що вчить знати природу й властивості букв, склад, слово, речення з інтонуванням і розділовими знаками.

Ортографія містить три частини:	{	природа букв, наголошування звука, розділові знаки в реченнях.

Що таке природа букв?

Це правильне написання кожної букви.

Що таке наголошування звука?

Це позначення слів верхньою просодією.

Що таке розділові знаки в реченнях?

Це розділення слів написанням різних знаків у рядку.

ПРО БУКВУ ЧИ ПРО природу букв

Що таке букви?

Це невіддільна частина слова.

Скільки є букв слов'янських?

Сорок:

а, б, в, г або Ґ, д, є, ж, з, з або з, и, ї,
к, л, м, н, о, п, р, с, т, у або ґ, ф, х, ґ, ц,
ч, ш, щ, ь, ы, ь, ґ, є або іє, ю або ж, ґа або
а, ʋ або ʋ, ґ, ʋ, ʋ, ʋ.

Про розподіл букв

Розподіляємо { голосні,
букви на: { приголосні.

ПРО ГОЛОСНІ

Голосні це: а, є, и, і, о, ь, ь, ґ, ʋ, ʋ.

Про перший розподіл голосних

Голосні роз- { самоголосні,
поділяємо на { редуковані.

Самоголосні це: а, є, и, і, о, ґ, ʋ, ʋ.

Так називаємо їх, оскільки самі собою
звук творять; і без них жодного складу не
можна створити.

До редукованих належать **ѣ** і **ѡ**. Так названі, бо самі собою не можуть створити звука. У складах же до голосних приєднані; **ѣ**, або тверде, **ѡ**, чи м'яке, закінчення творять, як-от: **ча́стѣ** — **ча́сть**, **кро́вѣ** — **кро́вь**, **па́дѣ** — **па́дь**, **пе́рстѣ** — **пе́рсть** тощо.

Про другий розподіл голосних

Хоч і не творять слов'яни другого розподілу своїх голосних букв на зразок грецького розподілу кількості в складах, бо слов'яни мають інше мистецтво віршування, однак, оскільки ми розуміємо і значення грецького розподілу, і подібність слов'янських голосних і двоголосних букв до грецьких, зважаючи на знання умілих чоловіків за Божою благодаттю,

розподіляємо

голосні на троє:

{

довгі

короткі

двовременні.

Довгі це: **и**, **ѣ**, **ѡ**;

Короткі: **ѣ**, **ѡ**;

Двовременні: **а**, **ї**, **ѡ**. Називають їх так,

бо в складах віршового метра кількість мають: довгі – довгу, короткі – коротку; дво-
временні, або загальні, – загальну, що мають
такі риси: $_$, U; як-от: дѣвы, слово.

ПРО ДВОГОЛОСНІ і про перший їх розподіл

Суть двоголосних $\left\{ \begin{array}{l} \text{типові й} \\ \text{подвійна:} \end{array} \right.$ нетипові.

Узяті типові від греків (аі, єі, оі слов'яни не вживали) – це: аѳ, єѳ, ѡ, и, оѳ;

від латинян: ѡѡ, ѡ, іє, ю;

лише слов'янське ѡ.

Усі нетипові в слов'ян подібні: ай, єй, єѳ, ий, їй, ой, ый, оѳй, ѳй, ѡй, юй, жй, ѡй, ѳй. Бувають не тільки двоголосні, але й триго-
лосні, і чотириголосні, тому що вони скла-
даються з двох голосних, як: аѳ, єѳ, оѳ, ѡ, іє, ю, ѡ, ай, єй, ий, їй, ой, ѳй, ѡй, ѳй; інші – з трьох: оѳй, ый, ѡй, ѡй, юй.

Інші складаються з чотирьох, як **жй**;

ав – відповідно аза й іпсилона;

ев – еста й іпсилона;

оу – она й іпсилона;

га і **ла** – йоти й аза;

їє – йоти і еста;

ю – йоти й она;

ы – ера і йота;

ай – аза й іти;

ей – еста й іти;

ев̑ – еста й іпсилона;

ий – двох іт;

їй – йоти й іти;

ой – она й іти;

ѣй – ятя й іти;

ωй – омеги й іти;

υй – іпсилона й іти;

оу̑й – она, іпсилона й іти;

ый – ера, йоти й іти;

гай і **лай** – йоти, аза й іти;

юй – йоти, она й іти;

лай – йоти, она, іпсилона й іти.

ПРО ДРУГИЙ РОЗПОДІЛ ДВОГОЛОСНИХ

Двоголосні за мірою віршованої кількості, як і голосні, мають три види: $\left\{ \begin{array}{l} \text{довгі,} \\ \text{короткі,} \\ \text{спільні.} \end{array} \right.$

Довгі це: ау, єу, іа, а, іє, ий, їй, у, ой, оу чи 8.

Короткі це: **єй** і **ой**.

Спільні це: ю і у без о; ай, єу, їй і уй.

Усі тризвукові та чотиризвукові – довгі:
оуї, ыї, ай, юї, ж і жї.

ПРО ПРИГОЛОСНИ

Приголосні літери є такі: **б, в, г, ґ, д, ж, з, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ґ, ґ, ґ**. Називаємо приголосними, бо не самі собою, а при голосних творять склад і видають звук.

ПРО ПЕРШИЙ РОЗПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ

Перший розподіл приголосних такий: $\left\{ \begin{array}{l} \text{напівголосні,} \\ \text{безголосні.} \end{array} \right.$

Напівголосні це: ж, ѓ, з, л, м, н, р, с, ц, ч, ш, щ, љ, џ.

Так названі, бо сильніше звучать.

Безголосні це: **б, в, г, ґ, д, к, п, т, х, ґ.**

Так названі, бо слабше звучать.

ПРО ДРУГИЙ РОЗПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ

Другий розподіл
приголосних такий:

Змінювальні це:
г, к, х, ц, ж, ч, ш.

Такі слова, як
імена, що на **г, к і х**

{ змінювальні,
сукупні,
сонорні,
{ подвійні,
уподвоювані,
чужі.

закінчуються, у місцевому відмінку однини
й у називному, кличному та місцевому мно-
жини **г** змінюють на **з**, **к** на **ц**, **х** на **с**. У клич-
ному відмінку однини – **з** на **ж**, **ц** на **ч**, **с** на
ш, як-от: **дрґгъ – дрґзѣ, дрґзеѣ, дрґзи,**
дрґже; члѣкъ – -цѣ, -це, -ци, члѣче; дхъ –
-сѣ, -сеѣ, -си, дше.

Ті, що закінчуються на **ц**, другої чолові-
чої відміни в кличному відмінку однини **ц**
змінюють на **ч**: **ѡтець, ѡче; аґнець, аґне**
тощо.

Багато дієслів, що закінчуються **гґ, жґ,**

кґ, чґ, шґ, у другій особі однини дійсного способу теперішнього часу змінюють ґ на ж; ж на д; к на ч; ч на т; ш на с, як-от: **могґ** – **мо́жеши**; **ви́жґ** – **-диши**; **те́кґ** – **те́чеши**; **моло́чґ** – **-тиши**; **про́шґ** – **-сиши**.

Сукупні це: б, в, г, д, к, п, с, т, х, ц. Такі звуки, які мірою віршового мистецтва перед сонантами приєднані, попередній склад роблять коротким, тобто сукупність творять.

Сонорні це: л, м, н, р. Це звуки, які в тому ж слові приєднані до сукупних, тобто склад короткий роблять.

Подвійні: з, ґ, ґ. Звуки, які з двох літер складаються: з – з д і с; ґ – з к і с; ґ – з п і с, і своєю властивістю попередній склад подовжують.

Уподвоювані це: ж, ч, ш, ц. Такі звуки, які в кількості віршотворення подвійну силу притягають.

Чужі це: Ґ, з, ф, ґ, ґ, ґ. Звуки, які від греків запозичені. Слов'янська мова може існувати й без них.

ПОРАДИ

Двоголосні **ав, єв, єв̣, в̣й** слов'яни ймовірно вживають у своїй мові подібно до грецьких слів. Грецькою пишемо *ἄβρα, εὐαγγέλιον, Οδύσσεύς, Στάχυς*. За слов'янською ортографією їх правильно пишемо так: **äṿра, єṿгліє, одṿссев̣, стахṿй**. Очевидно, збережені грецькі дифтонги *αι, ει, οι* й латинський *æ* в обох мовах у словах, які створили слов'яни, уживаємо так: *δαίαια, Φαρισαίος, εἰκόνα, Βασιλείος, οἶκος, μελίβοιος, Αἶριννα, Cæfar* тощо. Слов'янською пишемо ці слова так: **діаіта́, фаріса́й, єіквна, Васнле́й, о́ікосъ, меліво́й, аерѣмна, ка́єсарь**. Але в давніх словах ми змушені розрізняти **є і є** в подібних відмінках множини й однини: **то́й клеветъ – тв̣хъ клеветъ, то́й творец – тв̣х творец; тв̣м твор̣цем – тым твор̣цем; тв̣м мрав̣ієм – тым мрав̣ієм; тв̣м спасен̣ієм – тым спасен̣ієм** тощо.

Теж зберігаємо відмінність між **о і ѡ**: одне вживаємо в однині, інше – у множині, як-от: **тв̣м чл̣вкомъ і тым чл̣вкѡмъ; тв̣мъ во́и-**

НОМ і **ТЫМ** **ВѢННМ** та інші.

Між **и** і **ї** відмінність є: з **и** починаємо слово й закінчуємо. У всіх словах, у середині яких уживаємо приголосні, склад, що буде після них, пишемо з **и**, як-от: **ї́стинни**, **вє́риги**, **имѣ́нїє** та інші.

З **ї** не починаємо слово й не закінчуємо (хіба якщо слова чужі, як-от: **ї́ппархъ**, **ї́ма́тіс**, **лє́ві**, **ме́ра́рі** та ін.), але його вживаємо в усякому слові, якщо склад після **ї** розпочинається на голосний, як-от: **вѣ́гїй**, **вѣ́гїа** тощо. Якщо після нього стоїть приголосний, то **ї** переходить в **и**: **вѣ́гихъ**, **вѣ́гим**, **вѣ́гїми** та ін.; так само **вї́ю**, **вї́єши**, **вї́єтъ**, **вїхъ**, **вї́ти** та інші.

У родовому відмінку однини, на відміну від інших відмінків, прикметники жіночого роду пишемо з **и**, як-от: **вѣ́гїа**, **крѣ́пкиа** та інші.

Змінюємо інші імена, дієслова, прислівники, дієприкметники, утворені з прийменником **при**, і пишемо з **и**, як-от: **приа́те́лнцє**, **приме́лю**, **прие́мла́й** та ін.

Про **и** відомо точно, що на початку слів і в

складах вимовляємо твердо, як-от: **исти́на**, **иско́ни** тощо. Приєднане до голосного **и**, яке саме творить склад, вимовляємо м'яко, як-от: **исти́ни**, **дво́йца**, **тро́йца**, **боа́ційса** та інші.

и буває злитним, бо з попереднім складом в один склад зливається, як-от: **исти́ный**, **боа́ційса**, **тво́й**, **ві́й** та інші.

Сполучник **и** вимовляємо твердо, займенник **и** – м'яко.

В усіх складах слова зазвичай **оу** і **Ѹ** не розрізняли, бо писарі вживали **оу** на початку слів, а **Ѹ** й **у** – усередині й наприкінці, як-от: **оу́мѸдра́ю**, **оу́стѸпѹю**.

Ѧ не є буквою, і не двоголосним звуком, але складом. Ось чому зараховуємо його до букв лише умовно.

ѣ і **ѥ** тільки в абсолютному кінці слова бувають уживані. Тому **ѣ** вживаємо наприкінці слова після твердого приголосного, **ѥ** – після м'якого, як-от: **сосѸдѣ**, **че́стенѣ**, **ко́нь**, **сно́вень** тощо.

ы на початку слова не вживаємо.

ѣ вживаємо в усіх складах слова, як:

ѣсва, ѣста, снѣдохѣ тощо.

Замість **іє** сучасні переписувачі пишуть **є**: **сіре^ч**, **ест⁸**. Однак наприкінці слова вживаємо двоголосний, який звучність перетягує: **о^уєдиненіє**, **єстество** тощо. До винятків належать слова єврейські, грецькі й латинські, як: **Єммануїл^ъ**, **єл^{ей}**, **єл^ем^ент^ъ** тощо. У них **є**, як і в слов'янських словах, до приголосного звука приєднаний, подібно до грецького епсилона або *e* латинського.

ю і ж. **ю** здавна вимовляємо як латинське *io* в словах **Іор^ъ**, **Іор^ы**, **Іовініай**, **Іод^ох^ъ** і всіх подібних. Нині ж вимовляємо так само, як **ж**. У слов'янському діалекті, де немає складу на **ію**, замість латинського *iu* вони бувають уживані, як: **стою^ю** або **сто^а**. Сучасні переписувачі **ж** залишили, утім замість нього довільно пишуть **ю**.

У руських словах польського і латинського походження і **іє**, і **ію** зберігають свої особливості й нині, як-от: **пах^оліє**, **лі^ос^ъ**, **маі^ор^ъ** **їгас** та ін.

я і ѡ розрізняють так: перше пишемо на початку слів, друге – посередині й наприкін-

ці, як-от: **ЯВЛА́ШЕСА** та ін.

Ў. Тільки вживаємо в грецьких словах: іноді як голосний, позначений двокрапкою зверху, як-от: **ЎАКІ́Н-ѠЪ**. Іноді як приголосний **В** без двокрапки: **ЄВА́РІСТЪ**.

Г, Ф, З, П, Ѡ із грецьких приголосних для грецьких і деяких єврейських і латинських слів запозичені: **Граммáтїка**, **Лóгїка**, **Апокалѳі́с**, **Фі́лософъ**, **Алѣ́ксандеръ**, **Лѹ́зъріа**, **Псалом**, **Део́дѡръ**, **І́ѡна-Ѡа́нъ** та ін. Однак між **Ф** і **Ѡ** ледь помітна різниця, бо ми пишемо **Фео-Ѡі́лъ**, **Ѡі́ліппъ**, **Фѣ́кла**, але **Ѡеофі́лъ**, **Фі́ліпп**, **Ѡѣ́кла** та ін.

Ѕ. Ця буква позначає число шість **ζ**, з грецької мови запозичене, але вона в слов'янській мові зайва, бо її замінює інша буква **з**.

а і ѡ; є і ѥ; и і ї; ы і ѣ; о і ѵ навчать подальшого вживання, уміння відмінювати і дієвідмінювати та використовувати їх в інших незмінюваних частинах мови. Однак відомо буде, що **Ѡ** і **ѡ** розташовані на початку слова, як-от, в іменниках, дієсловах, дієприкметниках і прислівниках, створених

із прийменників **ѡ**, **ѡбѣ** і **ѡ**; **ѡ** лишаємо незмінним, як-от: **ѡдѣваю**, **ѡбличаю**, **ѡхожую** та інші. Утворені з **со**, **во**, **вос**, **до**, **по**, **под**, **про**, відповідно зі всіма нескладеними **о**, зберігають цю літеру, як-от: **сотворю**, **воведѣ**, **возведѣ**, **донесѣ**, **понесѣ**, **поѣмлю**, **прохожѣ**, **противондѣ**; **онѣ**, **осѣл**, **островѣ**, **отрокѣ**, **око**, **орѣл**, **отецѣ** та ін.

ПРАВИЛА ОРТОГРАФІЇ

Перше

З великої літери пишемо початок строфи чи вірша, як-от:

Бѣ даюцѣ, **зависть** нимала **спѣетѣ**:
Недаюцѣже, **всѣ** трѣдѣвотцѣса **дѣетѣ**.

Після крапок: **Чадо** аще пристѣпаєши **работати** **Гдѣ**ви оуготови **дѣ** свою **во** **искѣшеніе**.

Власні імена, як: **Бѣ**, **Гдѣ**, **Іс**, **Хс**, **Адам**, **Ева** та інші. Чини: **Царѣ**, **Патріарх**, **епѣпѣ**, **Воевода** та інші. Мистецтва, як: **Грамматика**, **Логика**, **Філософія**, **Феологія** та інші. Частини мови, як: **Има**, **Мѣстоименіе**, **Глагол** та інші.

Друге

Тому, хто хоче правильно писати, варто уважно зберігати спільне написання голосних і приголосних букв у складах: лише ті літери, які завершують склад, можна писати над рядками, інші літери не треба писати над рядками, як-от: **иѣси** замість **ивси**; **иѣпасе**, замість **испасе**; **преѣзиде**, замість **превзиде**; **иѣ Бгѣ**, замість **ик Бгѣ**; **царѣкій**, замість **цаѣскій** та інші.

Третє

Подібно до цього варто дотримуватися вживання закінчень у відмінках під час відмінювання та в часових формах під час дієвідмінювання: ні **о**, замість **ω**, ні навпаки; ні **ѡ**, замість **ѡ**, ні навпаки; ні **ѣ**, замість **ѣ**, ні навпаки, окрім тих випадків, які змінюють відмінки; ні **ѣ**, замість **и**, або **ы**, замість **и**, не робити взаємозаміни. Бо вони творять форми відмінків під час відмінювання і дієвідмінювані форми.

Четверте

Таке правило зберігаємо й у деяких при-

голосних: ні **ф** замість **хв**, ні навпаки; ні **ц** замість **сч**, ні навпаки. Ні в грецьких словах **в** замість **у**; **г** замість **н** писати не можна: **хвала́**, а не **фала́**; **фо́рма**, а не **хво́рма**; **и́сче́ный**, а не **и́ще́ный**; **ни́цъ**, а не **ни́счъ**; **Евѣ́лїе**, а не **Евѣ́н҃гелїе**; **Аггѣ́лъ**, а не **Ан҃гелъ**. Ні **г** замість **ґ**, ні навпаки: **одиґі́трїа**, а не **одигі́трїа**; **гора́**, а не **Го́ра** тощо.

П'яте

Уважно потрібно дотримуватися такого: у грецьких словах зберігати грецьку орфографію, у латинських – латинську, а в єврейських – єврейську, як-от: **Данїїл**, **Михаїлъ**, **Мартінъ**, **Фїлозо́фїй** тощо.

Шосте

Потрібно зберігати дві букви **нн** у прикметнику, який закінчується на чистий **-ний**, наприклад: **стра́нный**, **смирѣ́нный**, **и́сти́нный**, **зако́нный**, **вказа́нный** тощо. У дієприкметнику ж пишемо одну: **чи́танный**, **смирѣ́нный**, **чте́нный**, **вказа́нный**, **ви́дѣ́нный** тощо.

ПРО ПРОСОДІЮ, або

про наголошування звука, яке верхньою просодією над словами позначаємо

Просодія імені вдвічі прийнятна замість напруги й ослаблення складу. Звідки і просодією, тобто посиленням голосу над потрібним словом вірша, її називають. Таким чином, прийнято виокремлювати просодію віршовану, якою правлять службу Божу. Другою вирізняють просодію ортографічну: це просодія ортографії, піднесення або спаду звука на письмі, що зберігає зміни й у вимові.

Про кількість просодій

Виокремлюють дев'ять ортографічних просодій: оксія, або гостра; варія, або тяжка; периспомени, або облечена; псіли, або тонка; дасія, або густа; ерик, паєрик, злитна, м'яка.

Про розподіл просодії

Просодію поділяють
на чотири групи:

{ наголос,
темп,
тон,
інтонація.

Про наголос

Наголос – це піднесення або зниження складу, або засіб милозвучності.

Є три наголоси просодії: гостра, тяжка і облечена. Гостра, бо має висхідний наголос; тяжка – низхідний; облечена – середній.

Про місце оксії, чи гострої

Є шість місць
гострої, це склад:

{ кінцевий,
прикінцевий,
проприкінцевий,
предкінцевий,
пропредкінцевий,
непіднесений.

ПОРАДИ

Слова, які мають на кінцевому складі гостру, тяжку або облечену, називаємо ізо-

стрені; на прикінцевому – преізоострені, на проприкінцевому – пропреізоострені, на предкінцевому – предізоострені, пропредкінцевому – пропредоострені, на непіднесеному – неприоостримі.

Правило кінцевого складу

Якщо кінцевий склад короткий і односкладні слова котроткі чи довгі, ставимо гостру, як-от: **лицѣ́, моѣ́, бо́, се́, челомъ́, двѣрь, перстъ, ѣ́, ей́** та інші. Над коротким не ставимо тяжку чи облечену.

Інколи односкладні слова бувають безпросодійні: **якоже́ в малѣ́ все рече́тсѧ.**

Правило прикінцевого складу

Якщо прикінцевий короткий має кінцевий короткий, то ставимо гостру, як-от: **слово́, небо́, море́, ова́** та інші. Якщо короткий перед наступним коротким, ставимо гостру.

Коли обидва довгі, як-от: **дѣ́вы, о́чи** та інші.

Якщо кінцевий довгий, а прикінцевий короткий, як-от: **но́вый, ѣ́ли** та інші.

Довгий до довгого і короткий до довгого тяжку чи облечену не застосовуємо.

Або довгий належить до довгого або короткого, як-от: **сѣ́рдце, зѣ́мный** тощо. Над довгою літерою облечену не треба ставити.

Над усіма іншими місцями в короткому або довгому складі ставимо гостру: на проприкінцевому: **па́стырѧ, ѣ́стество** та ін.; предкінцевому, як-от: **дѣ́ланіе, ѣ́стиннаѧ**; пропредкінцевому: **сва́щенническое, оу́зниковыма** та ін.; непіднесеному: **мѹ́ченическое, оу́ченическое**.

ПОРАДА

Також відомо, що кінцевий і прикінцевий склади, які вимовляємо зливо, теж мають гостру: **ма́й, сѣ́й, бл҃́гій, змѣ́й, знѡ́й, лю-вѡдѣ́йство, сво́йство** тощо.

Про місце варії, або тяжкої

Тяжка має одне місце, тобто довгий чистий кінцевий склад, як от: **твори́, ѣ́, зѣ́лѡ, ѡ́, оудивѣ́тє́ноє, чти́, двѣ́, три́** та ін.; і двовременний чистий, як-от: **ли́ца, ѧ́, тво́-**

рю, ю, несь тощо; крім кличного, над яким ставимо облечену, й окличного, над яким ставимо гостру.

Про місце периспомени, або облеченої

Є два місця облеченої:

склад	{ кінцевий і прикінцевий.

Правило прикінцевого складу

Облечену ставимо, якщо прикінцевий склад містить довгий **и**, **ы**, **ѣ**, а останній закінчується на короткий **є** чи **о**, як-от: **дѣво**, **сыне**, **сило**, **свѣте**, **твори́те** тощо. Винятком є слова, у яких два чи більше приголосних стоять після довгої голосної, як-от: **чи́сте**, **и́мже**, **и́хже** тощо. Також до винятків належать **яже** жіночого й **иже** чоловічого роду множини.

Правило кінцевого складу

Облечену ставимо над довгим наголошеним голосним в односкладових і багатоскладових словах, що закінчуються на м'який **ь**,

як-от: сѣнь, ядь, пѣть, рѣкоуть тощо.

Перший виняток. Крім тих, що подовжені і два або більше приголосних після довгого голосного мають, як-от: смѣръть, соухъ, трѣсть, вѣтъвь, виждь та ін.

Другий виняток. Перед твердим ъ ставимо гостру, як-от: всакуъ, челѣкуъ, крѣсть, сѣдитъ, твоихъ та ін. У родовому відмінку множини ставимо обличену, як-от: челѣкуъ, оученикуъ, любодѣи та ін.

Поради

Перша: якщо над односкладовими словами стоїть або гостра, або тяжка, або обличена, то над наступними просодії не ставимо, як-от: что се, что есть, мы бо, даждь ми, мир ти, быст ми, кто сей та ін.

Друга: двоскладові й багатоскладові слова, над якими стоїть гостра або тяжка, або обличена, приєднують односкладове слово, яке може бути без просодії, або тяжку й обличену в гостру перетворюють: дадеми, тебѣ бо, приахъта, внимай ми, прочти се тощо.

Третє: те само зберігаємо в словах, у яких на прикінцевому складі стоїть гостра або облечена, якщо після них наступне – однокладове: **сы́немо́й, оу́слы́ши ма́, да́дѣ́-теми́, рцѣ́те что́, ка́ко бо́, а́ще ли́, ста́ни здѣ́** тощо. Якщо в усіх частинах мови може бути збережено, то в невідмінюваних і в займенниках – ні.

Про темп

Темп належить до віршованої просодії; це подовження або скорочення голосного або складу.

Просодії темпу

є дві:

{ довга: **—**,
коротка: **U**.

Подовжуємо довгою, скорочуємо короткою.

Про тон

Тон – це вимова слова твердо або м’яко.

Просодії тону

є дві:

{ густа: **˘**,
тонка: **˙**.

Тверду вимову позначаємо густою, м’яку – тонкою.

Про місце псілі й дасії, тобто густої і тонкої

Густу ставимо на початку грецьких слів, що починаються з голосного й над ними дасія, як-от: **Ѹмнѣ, Ѹакінѣ, Ѹпакой** тощо.

Тонку ставимо на початку всіх слов'янських слів, що починаються з голосного, і деяких грецьких і латинських, як-от: **'єв-ноуґ, 'аґнец, 'Адвена** тощо.

Порада

Відомо, що слова, які починаються з голосного, у складному слові позбавлені тону, як-от: **соизволаю**, а не **со'изволаю**; **научаю**, а не **на'оуч'аю**; **возалкаґ**, а не **воґалкаґ**. Якщо вони вжиті після прийменників, то зберігають тон, як-от: **со 'Адамомѣ, во'алч-бѣ, ко 'аґнцѣ** тощо.

Про інтонацію

Інтонація – це якість зменшення інтонованого слова, або відокремлення редукованого, або злиття двох складів в один, або пом'якшення приголосного.

Існує чотири
просодії інтонації:

{ ерик: ˇ,
 паєрик: ^,
 злитна: ˇ,
 м'яка: '.

Відокремлюємо ериком і паєриком:
сміромъ, къ Бг҃Ѹ, вѣдомъ: замість со-
міромъ, ко Бг҃Ѹ, во домъ; внѣтрѣ члѣка,
замість внѣтрѣ члѣвка.

Якщо єрик стоїть над приголосним, замість редукованого, то його вимовляємо твердо, паєрик — м'яко, як-от: **ча́ст' — ча́ст^**; **Пе́рт' — пе́рт^**; замість **ча́стѣ — ча́стѣ**; **пе́рстѣ — пе́рстѣ**.

Злитною зливаємо: **мо́й, ма́й, Моусі́й,**
змі́й та і́н.

М'якою пом'якшуємо: **по́л'ный** на відміну від **по́ньный**; **во́н'же** на відміну від **во́нже**, окрім відмінності: **со́н'мъ**, **хва́л'ный**, **сѣд'ва** та ін.

Про розташування єрика й паєрика

Єрик і паєрик ставимо на кінцевому складі: члѣкъ, ѡтѣцъ та ін.; сѣиѣ, єлєиѣ та ін.; і в односкладових вѣ, кѣ, сѣ: замість вѣъ, кѣъ, сѣъ чи во, ко, со та ін.

Про місце злитної

Злитна може стояти в будь-якому складі, як-от: **чѣстный** – **чѣстнѣйшій** та ін.

Про місце м'якої

М'яку ставимо з нахилом вправо над буквою, яку пом'якшуємо, як-от: **вѣдѣта**, **лѣѣ**, **ѣѣ**, **тѣѣ** та ін.

ПРО РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

Розділових знаків є десять: риска – /, кома – ,, двокрапка – :, крапка – ., роздільна – ъ, єдинитна – ъ, питальна – ;, здивувальна – !, вмісна – [], відокремлена – ().

Про місце риски

Риску ставимо на початку речення для позначення невеликої паузи, не перерваної віддихом.

Про місце коми

Після риски вживаємо кому для недовгої паузи, перерваної віддихом.

Про місце двокрапки

Після коми ставимо двокрапку для паузи, перерваної віддихом, після слів, які закінчують думку, однак фраза може бути продовжена.

Про місце крапки

Після двокрапки ставимо крапку, яка вказує на завершену думку: **Бл̑жѣнъ мѣжъ иже не̑нде на совѣтъ нечестивыхъ, и напѣти грѣшныхъ нестѣ, инасѣдалици гѣбитѣ нестѣде: но в законѣ Гд̑ни вола егѡ, и в законѣ егѡ поучитсѣ день и нѡчь.**

Про місце роздільної

Роздільну ставимо в таких словах, які можуть бути окремими і злитися в одне, наприклад, **скорбаше**, на відміну від **скорбаше**; **несущимъ**, на відміну від **несущим**.

Про місце єдинитної

Єдинитну, як і роздільну, ставимо в нероздільних словах, які переносимо з рядка в рядок, як-от, **приидѣте поклонѣмсѣ** та ін.

Про місце питальної

Питальну ставимо наприкінці питальних речень, як: **Гд̑ни аще всіє времѣ оустроѣши царствіє їилево; и рци нам когда сѣмъ будѣтъ; и что [ѣсть] знаменіе твоѣгѡ пришествіѣ и кончины вѣка; тощо.**

Про місце здивувальної

Здивувальну ставимо наприкінці здивувальних речень: **и́ дшѣ́ моѧ смѧтѣ́сѧ зѣ́лѡ:**
и ты Гдѣи доко́лѣ!

Про місце вмісної

Вмісною виокремлюємо слова до написання божественного, або слова, що уточнюють зміст чужого висловлювання для кращого його розуміння, або слова, узяті з попередніх або наступних речень, що мають завершену чи незавершену думку: **яко оутѣ́бе [’єсть] исто́чниѣ́ живота;** або **є́лици оубо соверше́нны [’єсмы] сі́е мѡдрествѣ́им і**
Тогда́ вѣзврати́шасѧ [’Апѣ́ли] во Іе́рѧим
ѡ горы́ нарица́емыѧ ѡ́леѡнѣ́ тощо.

Про місце відокремленої

Відокремленою виокремлюємо слова, які не належать ні до попереднього, ні до наступного речення, але самі собі стоять; якщо їх забрати, то висловлена думка залишиться цілою і завершеною, як-от: **И во́дни тѣѧ воста́вѣ́ Пѣ́трѣ́ посре́дѣ́ оучени́кѣ́ рече́ (вѣ́же наро́дѣ́ и́мен вкѣ́пѣ́ яко сто**

Про речення

Слова творять речення. Речення – це сукупність слів, що має завершену думку, як: оупова^х на мл^ѣть Бжїю.

Острог, 2019 року Божого

Наукове видання

Автор ідеї – Віталій Максимчук

Над перекладом працювали та карбували свої
імена на скрижалях істин:

*Дмитро Герасимчук,
Ірина Давидюк,
Вікторія Кухарська,
Тетяна Марценюк,
Ірина Місюра,
Віолета Немикіна,
Світлана Омелянчук,
Надія Савчук,
Ілля Цикалюк,
Анастасія Тимчук,
Олександра Ярошик.*

Редактор Віталій Максимчук

Верстка Віталій Максимчук

Ум. друк арк. 0,8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

17.12.2019.